

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Таліса Мізіна,

*старший викладач кафедри цивільного та державного права
Бердянського університету менеджменту і бізнесу*

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблеми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності були предметом дослідження багатьох учених-юристів: Н. Саніахметової, М. Карліна, О. Вінник, В. Щербіни, А. Пелиха, О. Яворської, Р. Сивого, В. Кравчука, Д. Задихайло та ін. Але, як свідчить практика, при виникненні спорів між суб'єктами господарювання та вирішенні цих спорів судами відкривається ще досить великий пласт не врегульованих питань, що, на нашу думку, не сприяє подальшому розвитку підприємництва в державі.

Мета цієї статті – проаналізувати законодавство у сфері підприємницької діяльності щодо захисту прав суб'єктів господарювання, акцентувати увагу на проблемних питаннях, що виникають у контексті вдосконалення законодавчої бази та припусового виконання рішень суду.

Незважаючи на інтенсивний і в цілому прогресивний розвиток законодавства, що регулює діяльність господарюючих суб'єктів, необхідно констатувати: на сьогодні існує безліч відносин у сфері підприємництва, які не врегульовані законом або регулятивний вплив яких є досить слабким через велику кількість підзаконних нормативно-правових актів, що знижує ефективність правового впливу на підприємницьку діяльність, а часта зміна законодавства викликана його невисоким рівнем, неправильним співвідношенням законів і підзаконних актів, відсутністю гнучкості та належного регулятивного потенціалу. Так, державна податкова інспекція за наявності законів України «Про державну податкову службу в Україні» і «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» при застосуванні штрафних санкцій до суб'єктів підприємницької діяльності робить акцент не на чинне законодавство, а на роз'яснення та листи Державної податкової адміністрації, які не мають нормативно-правового характеру, що змушує суб'єктів підприємництва звертатися до суду за захистом своїх прав. Однією з найбільш поширених у судовій практиці категорій спорів про визнання недійсними

актів державних органів ненормативного характеру є визнання недійсними актів державної податкової служби. Юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності часто звертаються з подібними позовами, використовуючи право на захист своїх порушених інтересів, але практика судів не завжди при розгляді позовних заяв однакова; суб'єкти підприємництва також часто допускають помилки при визначенні об'єкта оскарження.

Для ліквідації різного трактування чинного законодавства Президія Вищого арбітражного суду України в роз'ясненні «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних податкових інспекцій та зворотним стягненням списаних ними у безспірному порядку сум» від 12.05.1995 р. № 02-5/451 вказала, що актами ненормативного характеру, які можуть бути визнані недійсними господарським судом, можуть вважатися тільки відповідні рішення державних податкових інспекцій, прийняті їх начальниками чи заступниками. Для захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності своєчасним і цінним є роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України з приводу того, що відносини, які виникають між суб'єктами підприємницької діяльності та державною податковою інспекцією у зв'язку із здійсненням ними своїх контролюючих функцій відповідно до Закону України «Про державну податкову службу в Україні», не є цивільно-правовими. Слід зазначити, що, незважаючи на здавалося би величезну нормативно-правову базу з регулювання підприємницької діяльності, нерідко у судовій практиці виникають труднощі, пов'язані з визнанням недійсними рішень органів державної податкової служби про застосування до суб'єктів підприємництва фінансових санкцій.

Так, у зв'язку з банкрутством АКБ «Україна», відсутністю належного законодавчого підкріплення, різного трактування суб'єктами підприємства та державною податковою інспекцією норм п. 5.1 ст. 16 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» виникали спірні питання, які платник податків не міг вирішити в порядку подання скарги до органів по-

даткової інспекції та змушений був звернутися з позовом до суду. Позивач просить суд визнати рішення державної податкової інспекції про застосування до нього фінансових санкцій недійсними, мотивуючи свою вимогу тим, що у червні 2001 р. Позивачем було дано розпорядження АКБ «Україна» про перерахування податків у сумі 11,0 тис. грн до державного бюджету. Вказана сума була списана з рахунку Позивача як платника податків у повному обсязі, а до державного бюджету не була зарахована з вини АКБ «Україна». Ігноруючи п. 5.1 ст. 16 зазначеного Закону, податкова інспекція не зараховує з вини банку суму вважає недоїмкою платника податків і нараховує штрафні санкції, тобто ми вважаємо, що права позивача порушено і це порушення стало можливим через законодавче неузгодження питань банкрутства банку «Україна». Позивач як платник податків виконав свої зобов'язання перед бюджетом, оскільки кошти були списані з його рахунку. З цим твердженням свого часу погодився Комітет Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності та Комітет Держпідприємництва, але далі «згоди» справа не пішла, тобто на законодавчому рівні це питання не було врегульовано, що призвело до судових тяжб і збитків суб'єкта підприємницької діяльності у вигляді сплати податків і сплати нарахованих штрафних санкцій. При невирішенні питань на законодавчому рівні позивач змушений буде пройти всі судові інстанції, захищаючи свої права, порушення яких спровоковане відсутністю належного регулятивного акта.

Аналіз практики вирішення господарських спорів свідчить, що захист суб'єктів підприємницької діяльності залежить від багатьох складових. Виконання завдань господарського судочинства та його ефективність повною мірою залежить від якісного оформлення матеріалів позивачем, правильного визначення об'єкта спору, правильного застосування судами норм матеріального та процесуального права при розгляді справи.

Так, закрите акціонерне товариство звернулося до господарського суду з позовом до Концерну про визнання недійсним згідно з Цивільним кодексом України договору генерального підяду. В позовній заяві Товариство посилалося на те, що при укладанні договору сторони не визначили строки будівництва, не склали план-схему розміщення об'єкта, що, на його думку, є значними умовами договору. Господарський суд задовольнив позов, визнав договір не дійсним. Постановою Вищого господарського суду (далі – ВГС) України це рішення було скасоване і провадження у справі закрито. Мотивуючи свою постанову ВГС України вказав, що умови, які викладені в матеріалах справи, і договір, в якому відсутні строки виконання, є доказом того, що цей договір не можна вважати укладеним. Не погодившись з постановою ВГС, То-

вариство звернулося з касаційною скаргою до Верховного Суду України. У своїй скарзі Товариство посилалося на той факт, що при винесенні постанови суд застосував закон, який суперечить Конституції України та просило постанову ВГС скасувати, а справу направити на новий розгляд до господарського суду першої інстанції. Верховний Суд України визнав, що касаційна скарга підлягає задоволенню, оскільки умови договору не передбачають основних позицій, які повинні бути включені до тексту договору. Таким чином, постанову ВГС про закриття провадження у справі у зв'язку з тим, що є мотиви вважати договір не укладеним, незаконна. Закриваючи провадження у справі, ВГС ухилився від здійснення правосуддя, що суперечить статтям 120, 129 Конституції України.

Отже, соціальні й економічні перетворення в Україні, поглиблення економічних реформ потребують подальшого вдосконалення не лише матеріального права, а й норм, що регулюють порядок вирішення господарських спорів та виконання рішень судів.

Українське суспільство, безумовно, відчуває потребу в об'єктивній і незалежній роботі судової гілки влади, подальшому вдосконаленні законодавчої бази, підвищенні рівня юридичної культури населення, розумінні невідворотності виконання рішень суду.

Одним із напрямів удосконалення законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, є забезпечення верховенства закону. Створення належного та сприятливого правового середовища підприємництва є лише однією із складових макросередовища підприємства. Вона, на думку вчених, складається з економічних, політичних, соціально-культурних, фізичних (або географічних) умов підприємницької діяльності [1]. На вдосконалення господарського законодавства спрямована державна регуляторна політика, що має здійснюватися відповідно до Закону України «Про заходи державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р., який передбачає:

- принципи державної регуляторної політики (адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість і врахування громадської думки);
- основні етапи й елементи державної регуляторної політики;
- систему та повноваження регуляторних органів;
- особливості здійснення регуляторної діяльності;
- відповідальність за порушення порядку регуляторної діяльності.

Як свідчить аналіз законодавства, проблемних питань, що стосуються захисту суб'єктів підприємницької діяльності, вистачає, а тому, перш за все, необхідно відрегулювати

кількість нормативних актів, підвищити їх якість, не допускати прийняття законодавчих актів із різним трактуванням норм, не підміняти нечітко виписані норми різного роду роз'ясненнями та листами.

Значну роль у вдосконаленні господарського законодавства відіграють господарські суди, які у процесі розгляду господарських справ:

- виявляють прогалини, колізії, застарілі норми в чинному господарському законодавстві;

- узагальнюють практику розгляду господарських справ.

Нарівні з нормативно-правовими актами за останні декілька років склалася судово-практика застосування законодавства.

Конституція України визначає зміст діяльності державних органів простим і в той самий час вагомим поняттям – «правова держава» (ст. 1), тому призначенням однієї із гілок влади – судової – є захист порушених, невизнаних, ігнорованих або оспорюваних прав, інтересів і свобод учасників правовідносин шляхом здійснення правосуддя.

Відповідно до ст. 1 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України підприємства, установи, організації, інші юридичні особи, громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку отримали статус суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду за захистом порушених чи оспорюваних прав і законних інтересів [2]. Але низький рівень правової культури окремих суб'єктів підприємницької діяльності, недосконалість чинного законодавства призводить до того, що захист їх прав згідно із ст. 1 ГПК України стає проблематичним у зв'язку з неможливістю виконання ст. 56 ГПК, яка зобов'язує позивача при пред'явленні позову направити сторонам копії позовної заяви та додані до неї документи, якщо такі відсутні у сторін. Закон у цій частині виписаний чітко і, здавалося б, тут не може бути ніяких проблем. Однак на практиці виконати вимоги ст. 56 ГПК іноді надзвичайно складно, оскільки, на нашу думку, вона потребує вдосконалення.

Справа в тому, що дотримання вимог ст. 56 ГПК досить часто залежить від правової культури суб'єктів підприємницької діяльності, насамперед фізичних осіб-підприємців, які з різних причин відмовляються отримувати копії позовної заяви, підписувати акти звірок взаємних розрахунків і така поведінка відповідача не дає можливості позивачу належним чином захистити свої інтереси.

Так, при пред'явленні позову до приватного підприємця Б., на суму 4,5 тис. грн, позивач три ра-

зи направляв на його адресу копію позовної заяви з доданими до неї матеріалами, але ці заяви поверталися поштовим відділенням у зв'язку з тим, що відповідач відмовлявся приймати від працівників пошти рекомендовані листи (при цьому кожний лист повертався до заявника через місяць після спливу строку зберігання його на поштовому відділенні). Щоб виконати вимоги законодавства та мати можливість звернутися до суду за захистом своїх прав керівництву підприємства довелося звертатися до органів міліції з проханням вручити копію позовної заяви відповідачу під розписку.

Навмисне ухилення відповідача від отримання позовної заяви практично унеможливило звертання позивача до суду за захистом своїх прав, оскільки при порушенні ст. 56 ГПК господарський суд повертає позовну заяву та додані до неї документи без розгляду. Тому існує гостра необхідність у вдосконаленні юридичного механізму виконання на практиці вимог ст. 56 ГПК України.

Ще однією проблемою є забезпечення позову. Згідно із ст. 66 ГПК господарський суд за заявою сторони, прокурора чи його заступника, який подав позов, або за своєю ініціативою має право вжити заходів до забезпечення позову. Забезпечення позову допускається на будь-якій стадії справи, якщо неприйняття заходів забезпечення може ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду. В ГПК вказано, що це – право суду, а не обов'язок, і суди, на жаль, не поспішають використати це право, що призводить до негативних наслідків для позивача.

Позивачі досить часто звертаються до суду з проханням про забезпечення позову, оскільки добре знають як важко, а іноді й неможливо домогтися виконання рішення, але суд досить рідко в своїй практиці використовує надане право. У зв'язку з цим позивачу залишається лише тішити себе тим, що він виграв справу в суді. За таких умов складно вести мову про судовий захист, оскільки він існує тільки в рішенні суду, яке неможливо виконати в реальному житті. Отже, якщо не вжити своєчасних заходів щодо забезпечення позову, то відповідач застосовує всі дозволені та недозволені методи, щоб зробити неможливим виконання рішення.

Особливо часто відмовляють позивачу в забезпеченні позову господарські суди, що навіть при позитивному рішенні суду призводить до збитків позивача.

Так, за рішенням господарського суду з шахтоуправління на користь позивача було відшкодовано 160 тис. грн, але тільки за рішенням суду, а не реально. Позивачу було відмовлено в забезпеченні позову, а оскільки слухання справи неодноразово відкладалося, а потім ішов процес апеляційного та касацій-

ного оскарження, шахтоуправління «успішно» прийшло до банкрутства, що практично унеможливило отримання відповідної суми від боржника та поставило на межу виживання позивача.

Інший приклад: господарський суд відмовив у забезпеченні позову до приватного підприємства С. Після прийняття рішення відповідач, щоб уникнути сплати заборгованості за рахунок майна, офіційно розриває шлюбні відносини в суді без поділу майна та виписується з постійного місця проживання. Фіктивний розрив шлюбних відносин унеможливує накладення арешту на майно, оскільки за відповідачем офіційно майно не значиться, незважаючи на те, що шлюбні відносини фактично не переривалися. Боржник офіційно не працює, не зареєстрований як такий, що шукає роботу, і стягувач не має законодавчого механізму примусового працевлаштування з метою виплати боргів. Державна виконавча служба не забезпечила стягнення заборгованості з боржника, звернення із скаргою на бездіяльність державних виконавців також не дало позитивних результатів і виконавча служба повернула наказ господарського суду стягувачу без виконання.

На нашу думку, заслуговує на увагу загальна концепція діяльності суду та державної виконавчої служби через призму поняття «правозахисна діяльність» з урахуванням повноважень державного виконавця та правових властивостей судового рішення. Так, діяльність суду закінчується на етапі оголошення рішення, яке після набрання законної сили набуває такої властивості, як загальнообов'язковість, що гарантується ст. 124 Конституції України, тобто в законодавчому плані концепція повністю знайшла підтвердження, але, як свідчить практика, дуже часто задоволення позову – це тільки незначна частина того шляху, який повинен пройти позивач, а на даному етапі стягувач, адже загальнообов'язковість деяких судових рішень повною мірою втрачає свої властивості, оскільки залежить від волевиявлення стягувача та боржника. Тому необхідна не лише констатація відповідних змін у системі права України, а й пересмислення змісту діяльності державної виконавчої служби, правовий аналіз місця виконавчого впровадження в системі права.

Із введенням в дію законів України «Про виконавче провадження» та «Про державну виконавчу службу» відбулися суттєві зміни в організації та порядку вчинення виконавчого провадження, але, незважаючи на це,

органи державної виконавчої служби потребують подальшого реформування, а законодавча база – вдосконалення з розширенням повноважень державних виконавців і посиленням їх захисту [3].

Процедура примусового виконання рішення суду передбачає наявність конфлікту між стягувачем і боржником. Цей конфлікт досить часто переноситься на державного виконавця, який захищає інтереси стягувача, тому він сам потребує захисту правоохоронних органів.

Наведені приклади суперечностей законів, що регулюють питання підприємницької діяльності, велика кількість різнопланових нормативно-правових актів, відсутність їх систематизації, наявність не чітко окреслених в законі питань, розбіжність в їх тлумаченні різними суб'єктами права, не завжди вмотивовані рішення судів різних інстанцій свідчать про неналежний рівень правового захисту суб'єктів підприємницької діяльності в нашій державі, тому подальші розвідки у даному напрямі передбачають доскональне вивчення нормативно-правових актів, їх аналіз і розроблення пропозицій щодо їх удосконалення.

Що стосується проблем із виконанням рішень господарських судів, то незважаючи на те, що державна виконавча служба – це установа, вказівки якої носять обов'язковий, імперативний характер, вона не є силовою структурою і «вибивання боргів» у перелік її повноважень не входить. Тому необхідно не тільки визначити характер і зміст функцій державної виконавчої служби, а й забезпечити правовий зв'язок між функціональними обов'язками державного виконавця та його статусом. Подальше реформування судової системи та діяльності органів державної виконавчої служби сприятиме реалізації ст. 124 Конституції України, що дозволить не тільки захистити права суб'єктів підприємницької діяльності, а й позитивно позначиться на авторитеті держави.

Література

1. *Основы предпринимательства* / Под ред. А. С. Пелиха. – М., 1996. – 336 с.
2. *Прутика Д. М., Тітов М. І., Гайворонський В. М.* Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х., 2003. – 320 с.
3. *Щербак С.* Виконавче провадження як одна з правозахисних функцій держави // *Право України*. – 2001. – № 11. – С. 108–110.

